

УДК 349.2(477):006.032

Марина Грекова,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри приватного права
Полтавського юридичного інституту Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ПРАЦІ*

Проведено науковий аналіз становлення та розвитку теоретичних підходів до визначення змісту міжнародно-правового регулювання відносин у сфері праці. Обґрунтовано основні підходи до визначення поняття міжнародно-правового регулювання праці, відмінності між якими полягають у різному розумінні об'єкта правового регулювання. Запропоновано розглядати міжнародно-правове регулювання відносин у трудовій сфері у двох значеннях — статичному та динамічному.

Ключові слова: реформування трудового законодавства, міжнародні договори, акти МОП, міжнародне регулювання праці.

У зв'язку з постійним розвитком і тривалим реформуванням вітчизняного трудового законодавства особливої актуальності набуло завдання розробки теоретичних аспектів імплементації міжнародних норм у національне законодавство та вироблення практичних пропозицій щодо вдосконалення трудового законодавства шляхом використання найкращого досвіду, накопиченого в процесі регулювання трудових відносин за радянських часів; досвіду, накопиченого та апробованого у трудовому праві розвинутих країн; досвіду міжнародно-правового регулювання праці як сукупності найбільш прогресивних, універсальних норм, які закріплюють міжнародні трудові стандарти. Цілковито погоджуємося з І. Я. Кисельовим, що досвід (як позитивний, так і негативний) країн, які випередили нас у постіндустріальному розвитку, має велике значення як з точки зору сприйняття цінного та об'єктивно необхідного, що є у цьому досвіді, так і неприйняття того, що не виправдало себе і не підходить з тих або інших причин для нашої країни [1].

Серед науковців, чії роботи присвячені міжнародно-правовому регулюванню відносин у сфері праці, на особливу увагу заслуговують дослідження К. М. Гусо-

ва та М. М. Куріліна, В. В. Жернакова, С. О. Іванова, І. Я. Кисельова, Л. О. Костіна, М. М. Феськова, Г. І. Чанишевої, О. М. Ярошенка. З'ясування окремих питань реалізації міжнародних договорів у внутрішньому законодавстві займалися фахівці у галузі міжнародного права та теорії прав людини: Е. М. Аметистов, В. Г. Буткевич, А. С. Гавердовський, А. С. Довгерт, Р. А. Мюллерсон, В. Ф. Опришко, М. П. Орзіх, П. М. Рабінович та ін.

У своїх роботах зазначені науковці здебільшого розвивали ідеї міжнародно-правового регулювання праці, досліджували позитивні та негативні аспекти його дії, форми та способи імплементації норм міжнародного права, співвідношення міжнародного та національного права в процесі реалізації міжнародних договорів тощо. Проте більшість із цих робіт були спрямовані на розгляд зазначених аспектів саме через призму міжнародного права, міждержавного співробітництва.

Отже, нагальною залишається потреба з'ясування національного виміру міжнародно-правового регулювання праці саме як важливої складової трудового права України, а також розгляду міжнародних трудових стандартів не як засобу міжнародно-правового регулювання, а

* Рекомендовано до друку кафедрою приватного права Полтавського юридичного інституту Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

як основи вдосконалення вітчизняного трудового законодавства. Саме тому, з метою досягнення цього завдання необхідно, в першу чергу, дослідити теоретичні аспекти міжнародно-правового регулювання відносин у сфері праці.

У літературі загально визнано, що зародження міжнародно-правового регулювання праці належить до початку ХХ ст. та є результатом сукупної дії багатьох факторів, у числі яких боротьба працівників, вимоги профспілок, вплив ідей видатних філософів ХІХ ст., прагнення різних держав, а також підприємців зрівняти умови конкуренції на міжнародних ринках [2]. В науці трудового права справедливо зазначалося [3], що основи сучасного розуміння міжнародно-правового регулювання праці заклав С. О. Іванов [4], який уперше на теренах Радянського Союзу на монографічному рівні сформулював поняття міжнародно-правового регулювання праці, його мету, методи і форми регулювання, характер і ступінь впливу міжнародних угод про працю на умови праці в конкретних державах тощо. Зокрема він визначив, що міжнародно-правове регулювання праці — це регулювання умов праці за допомогою міжнародних угод, яке розглядається як різновид міжнародного захисту прав людини, і його витоками є міжнародна охорона праці. При цьому наголошував, що трудові права зазнали міжнародно-правового регулювання значно раніше за всі інші права людини [5]*.

Пізніше ідеї, закладені С. О. Івановим, були розвинуті в роботах Е. М. Аметистова, який, досліджуючи питання міжнародного регулювання праці, зазначав, що, з одного боку, потрібне розширення проблематики, яку охоплюють міжнародні норми, і підвищення рівня прав і свобод, які ними надаються, а з іншого — максимально ефективна імплементація міжнародних норм. Неодмінними умовами такої імплементації є

сумлінне виконання міжнародних зобов'язань з питань праці, вдосконалення і розвиток національного права, як у сфері трансформації і виконання міжнародних договорів, так і у сфері регулювання праці, створення необхідних соціально-економічних гарантій для здійснення цілей міжнародних норм, удосконалення форм і методів контролю за їх застосуванням [6].

Слід констатувати, що в науковій літературі радянського періоду питанню міжнародно-правового регулювання праці було приділено недостатньо уваги. Воно, власне, і вичерпувалося публікаціями Е. М. Аметистова та І. О. Іванова. Причини полягали у такому: по-перше, в радянській науці та законодавстві домінував принцип примату внутрішньодержавного права над міжнародним. По-друге, оцінка діяльності МОП як інструменту «в руках правих соціалістів, соціал-демократів і профспілкових лідерів, а також правлячих кіл капіталістичних держав для реалізації реформістської ідеї співробітництва праці та капіталу, яка покликана відволікти працівників від боротьби за свої інтереси» [7]. По-третє, міжнародне регулювання праці не могло бути причиною серйозних змін умов життя і праці; такою причиною в кінцевому підсумку завжди були та залишаються внутрішні національні фактори (класова боротьба пролетаріату, економічна необхідність тощо).

Підхід сучасних дослідників до окресленої проблеми вже дещо змінився. Так, щодо призначення міжнародно-правового регулювання праці російські фахівці В. М. Толкунова і К. М. Гусов зауважують, що сутність міжнародно-правового регулювання праці становлять, насамперед, ідеї правового захисту вищих цінностей суспільства і держави, а саме — прав і свобод людини, її честі й гідності в галузі праці. Міжнародні норми про працю містяться у різноманітних міжнародних багатосторонніх та двосторонніх до-

* Проте виділення захисту прав людини у галузі праці повинно пояснюватися не лише на підставі факту стрімкого розвитку міжнародного співробітництва у цій сфері, а й факту неподільності прав людини, який підтверджений у Віденській декларації. Захист прав людини у сфері праці доцільно визнати інститутом міжнародного захисту прав людини, який складається з таких підінститутів, як право на працю і прав, необхідних людині під час непосредного здійснення трудової діяльності, а також передуючої і наступної за нею діяльності (права на справедливі і сприятливі умови праці, свободи об'єднання, права на створення профспілок, права на відпочинок, права на професійні об'єднання, права на соціальне забезпечення тощо).

говорах, угодах, а також в актах рекомендаційного характеру. В науці трудового права під міжнародно-правовим регулюванням праці необхідно розуміти регулювання умов праці та охорони законних прав працівників за допомогою міжнародних угод [8].

Найбільш повне визначення міжнародно-правового регулювання праці навів І. Я. Кисельов, який запропонував розширити поняття умов праці, міжнародних угод тощо. На його думку, міжнародно-правове регулювання праці — це регламентування за допомогою міжнародних угод держав (багатосторонніх і двосторонніх) та інших міжнародно-правових засобів питань, пов'язаних із застосуванням найманої праці, поліпшенням її умов, охороною праці, захистом індивідуальних і колективних інтересів працівників [9]. Необхідно також цілком погодитися з висловлюванням науковця про те, що сьогодні неможливо розглядати національне трудове право окремо від загальносвітових закономірностей і тенденцій, ігноруючи при цьому зарубіжний досвід і міжнародно-правове регулювання праці, універсалізацію механізмів визнання та захисту трудових прав і свобод [10].

Серед вітчизняних дослідників у галузі трудового права, чії роботи присвячені міжнародному регулюванню праці, необхідно окремо виділити О. М. Ярошенка, Н. Б. Болотіну та Г. І. Чанишеву. Зокрема О. М. Ярошенко виділив групи колізій між національним законодавством про працю та міжнародними нормами, зробив ґрунтовний аналіз впливу рішень Європейського суду на правову практику України [11].

Г. І. Чанишева звернула увагу на те, що в науці трудового права слід чітко визначити межі імплементації міжнародних трудових норм у юридичну практику України з урахуванням національних особливостей і наявних соціально-економічних можливостей, розробити юридичний механізм адаптації національного трудового законодавства до актів Ради Європи, Європейського Союзу, що встановлюють трудові стандарти [12].

Як стверджують Н. Б. Болотіна та Г. І. Чанишева, міжнародно-правове регулювання праці — це система стандартів з регулювання праці, яка використовується державою в національному зако-

нодавстві [13]. Проте, вважаємо, що таке визначення дещо звужує поняття міжнародно-правового регулювання праці. Адже у даному випадку автори, з одного боку, розглядають лише ті стандарти, які застосовуються державою в національному законодавстві, тоді як залишаються поза увагою інші міжнародні документи у трудовій сфері, які з тих чи інших причин не застосовуються в національному трудовому законодавстві. З іншого боку, наведене визначення порушує правила юридичної термінології, оскільки міжнародно-правове регулювання як явище пов'язане з дією певного механізму, який охоплює всю сукупність юридичних засобів. Тобто це завжди процес, який впливає на стан національного законодавства, а не просто система стандартів. Так, російські дослідники правове регулювання визначають як процес впливу держави на суспільні відносини за допомогою юридичних норм; засновується на предметі й методі правового регулювання [14]. У загальній теорії права під правовим регулюванням зазвичай розуміють здійснюваний за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів та ін.) результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку відповідно до економічних та суспільних потреб [15].

Отже, в науці склалися два основні підходи до визначення поняття міжнародно-правового регулювання праці, відмінності між якими полягають у різному розумінні об'єкта правового регулювання. Умовно перший підхід можна назвати загальним, другий — галузевим. Загальний підхід до розуміння поняття міжнародно-правового регулювання праці як регулювання умов праці за допомогою міжнародних угод передбачає максимально широке трактування поняття «умови праці». При цьому в якості об'єкта регулювання виділяються такі групи норм: норми, пов'язані із захистом основних прав людини у сфері трудових відносин; норми, які регулюють комплекс питань щодо забезпечення зайнятості та боротьби з наслідками безробіття; норми, які регулюють умови праці й відпочинку, включаючи питання охорони і гігієни праці; норми соціального

страхування і соціального забезпечення; норми, які регулюють проблеми професійних відносин (вирішення конфліктів на підприємстві, питання соціального партнерства). Такий підхід характерний для робіт С. О. Іванова [16], Е. М. Амстистова [17] та деяких інших дослідників.

Другий підхід має більш спеціальний, галузевий характер і визначає міжнародно-правове регулювання праці як «регламентування за допомогою міжнародних угод держав... та інших міжнародно-правових засобів питань, пов'язаних із застосуванням найманої праці, поліпшенням її умов, охороною праці, захистом індивідуальних і колективних інтересів працівників» [16]. Тим самим до об'єктів міжнародно-правового регулювання не включаються питання соціального страхування і соціального забезпечення працівників. Таким чином, теоретичні положення міжнародно-правового регулювання праці розглядаються окремо від проблем соціального страхування та забезпечення працівників, і це є виправданим як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Як справедливо зазначає С. М. Прилипо, система науки права соціального забезпечення також має істотні відмінності від системи галузі, і перш за все — за предметом. Предметом галузі є якісно однорідна група суспільних відносин щодо соціального забезпечення громадян. Предметом же науки виступають знання, теоретичні уявлення, загальні закономірності і тенденції розвитку права соціального забезпечення. До того ж, наука вивчає історію виникнення і становлення даної галузі; проводить порівняльний аналіз міжнародно-правових норм і систем соціального забезпечення в зарубіжних країнах з системою соціального забезпечення нашої країни.

Унаслідок чого предмет науки права соціального забезпечення набагато ширше предмета галузі [19]. Тому, на наш погляд, більш прийнятним є галузевий підхід, оскільки такі питання, як регулювання умов праці за допомогою міжнародних угод, та питання соціального забезпечення повинні розглядатися окремо. Спроба в межах міжнародно-правового регулювання праці досліджувати проблеми соціального страхування та забезпечення може призвести до невірної звуження предмета науки такої самостійної галузі права, як право соціального забезпечення.

Досліджуючи основні аспекти міжнародно-правового регулювання відносин у трудовій сфері, необхідно наголосити на тому, що за сучасних умов міжнародно-правове регулювання як правове явище являє собою не стільки закріплення на міжнародному рівні прав людини у сфері трудових відносин, скільки процес розроблення механізму їх імплементації в законодавство окремих країн. Тому є всі підстави розглядати міжнародно-правове регулювання відносин у трудовій сфері у статичному та динамічному розуміннях. У статичному — це закріплення в міжнародних документах (у формі міжнародних договорів) міжнародних трудових стандартів, положення яких є обов'язковими для впровадження у національне законодавство тих чи інших держав. У динамічному розумінні міжнародно-правове регулювання можна розглядати як процес реалізації міжнародних договорів у національному трудовому законодавстві різних країн. Проте питання удосконалення національного трудового законодавства з урахуванням вимог міжнародних угод у сфері трудових відносин є не предметом міжнародного регулювання, а вже внутрішньою справою кожної держави.

ПРИМІТКИ

1. Киселев И. Я. Новый облик трудового права стран Запада (прорыв в постиндустриальное общество) / И. Я. Киселев. — М. : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез» совместно с ООО «Журнал «Управление персоналом», 2003. — С. 5.

2. Киселев И. Я. Трудовое право России и зарубежных стран. — Международные нормы труда / И. Я. Киселев. — М. : ЭКСМО, 2005. — С. 467.

3. Жернаков В. В. Міжнародний аспект правового регулювання соціально-трудоу відносин / В. В. Жернаков // Право України. — 2001. — № 4. — С. 59—61.

4. Иванов С. А. Проблемы международного регулирования труда / С. А. Иванов. — М. : Наука, 1964. — 343 с.

5. Там само.
6. Аметистов Э. М. Международное право и труд: Факторы имплементации международных норм о труде / Э. М. Аметистов. — М. : Междунар. отношения, 1982. — С. 256.
7. Трудовое право. Энциклопедический словарь / А. А. Абрамова, Н. Г. Александров, В. С. Андреев [и др.]. — 2-е изд. — М. : Сов. энцикл., 1963. — С. 232.
8. Гусов К. Н. Трудовое право России : учебник / К. Н. Гусов, В. Н. Толкунова. — М. : ТК Велби, Проспект, 2003. — С. 452.
9. Киселев И. Я. Сравнительное и международное трудовое право : учеб. для вузов / И. Я. Киселев. — М. : Дело, 1999. — С. 447.
10. Киселев И. Я. Трудовое право России и зарубежных стран. — Международные нормы труда / И. Я. Киселев. — М. : ЭКСМО, 2005. — С. 12.
11. Ярошенко О. М. Теоретичні та практичні проблеми джерел трудового права України : монографія / О. М. Ярошенко. — Х. : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. — С. 12.
12. Чанишева Г. І. Колективні відносини у сфері праці: теоретико-правовий аспект : монографія / Г. І. Чанишева. — О. : Юрид. літ., 2001. — С. 186.
13. Трудовое право України : підручник / за ред. Н. Б. Болотіної, Г. І. Чанишевої. — К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. — С. 108.
14. Большой юридический словарь / авт.-сост. В. Н. Додонов. — М. : ИНФРА-М, 1999. — С. 524.
15. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1966. — С. 5.
16. Иванов С. А. Проблемы международного регулирования труда / С. А. Иванов. — М. : Наука, 1964. — 343 с.
17. Аметистов Э. М. Знач. праця. — С. 19.
18. Киселев И. Я. Международное трудовое право / И. Я. Киселев // Трудовое право : учебник. — 2-е изд., перераб. и доп. / отв. ред. О. В. Смирнов. — М. : Проспект, 1997. — С. 41.
19. Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05 / С. М. Прилипко. — Х., 2007. — С. 225.

Грекова Марина. Понятие и содержание международно-правового регулирования отношений в сфере труда.

Проведен науковий аналіз становлення і розвитку теоретических підходів к определению содержания международно-правового регулирования отношений в сфере труда. Обоснованы основные подходы к определению понятия международно-правового регулирования труда, различия между которыми заключаются в разном понимании объекта правового регулирования. Предложено рассматривать международно-правовое регулирование отношений в трудовой сфере в двух значениях — статическом и динамическом.

Ключевые слова: реформирование трудового законодательства, международные договоры, акты МОТ, международное регулирование труда.

Grekova Maryna. The concept and content of international legal regulation of relations in the sphere of labor.

Carried out a scientific analysis of the formation and development of theoretical approaches to the definition of international legal regulation of relations in the sphere of labor. Substantiated the main approaches to the concept of international legal regulation of labor, the difference between them lies in the different conception of the object of legal regulation. Proposed to consider the international legal regulation of relations in the sphere of labor in two senses — static and dynamic.

Key words: reforming labor laws, international agreements, acts ILO, international regulation of labor.